

چگونه توانستم علاقه دانش آموزان کلاس دوم را به درس قرآن افزایش دهم؟

مهسن تقی نئی

دانشجوی کارشناسی پیوسته آموزش ابتدایی، دانشگاه فرهنگیان کردستان، سنندج، ایران

چکیده

عنوان اقدام پژوهی حاضر این است که چگونه توانستم علاقه دانش آموزان پایه دوم ابتدایی را به درس قرآن افزایش دهم و هدف اصلی و نهایی این اقدام پژوهی افزایش علاقه دانش آموزان به درس قرآن و ایجاد شور و نشاط در زنگ قرآن می باشد. در بیان اهمیت قرآن همین بس که پیامبر اکرم فرمود: برتری قرآن بر سایر سخنان، مانند برتری خداوند است بر بندگانش. مطالعه حاضر از نوع تحلیلی توصیفی است و روش جمع آوری اطلاعات آن کتابخانه ای است. از مباحث مطالعه شده به این نکته پی می بریم که قرآن کریم آن معجزه ی جاویدان و کتاب جهانی است که از اعجاز فرا زمانی و فرا مکانی برخوردار است، که در مطالب خود اختصاص به امتی از امم مانند امت عرب یا طائفه ای از طوائف مانند مسلمانان ندارد و آموزش قرآن از دیرباز تاکنون در جوامع اسلامی مورد تاکید بوده است. این پژوهش با بازنگری در شیوه تدریس معلم و چاشنی خلاقیت سعی در افزایش علاقه و انگیزه دانش آموزان پایه دوم به درس قرآن و جذاب نمودن کلاس قرآن در مدرسه دارد. یافته های پژوهش نشان می دهد اجرای راهکارهای منتخب مانند تغییر مکان برگزاری کلاس قرآن و... در علاقه مند شدن دانش آموزان به درس قرآن تاثیر دارد.

کلیدواژه‌ها: دانش آموز، قرآن، علاقه، معلم

مقدمه

قرآن، پیام روشن الهی است که همه انسان ها را به راستی و رستگاری دعوت می کند. از صدر اسلام تا کنون، آموزش این پیام جاودانه الهی، از مهم ترین اهداف تعلیم و تربیت در میان مسلمانان بوده است. در کشور ما نیز، به اقتضای جایگاه دین اسلام در فرهنگ مردم ایران و جایگاه ویژه قرآن در اعتقادات دینی، باید آموزش قرآن مورد توجه همگان باشد تا شرایط مساعد برای تحقق اهداف این آموزش فراهم آید. از این رو، درس قرآن در میان درس های گوناگون دوره های تحصیلی، از اهمیت ویژه ای برخوردار است. قرآن کریم از صدر اسلام تاکنون، محور تمامی علوم و معارف اسلامی بوده است- در طول تاریخ اسلام تعلیم و تربیت از قرآن آغاز شده و در کنار آن ادامه یافته است- قرآن کریم در آیات بسیاری خود را معرفی می کند و از وظایف و مسئولیت های پیامبر اکرم(ص) و مردم نسبت به خود سخن می گوید- قرآن کریم خود را کتابی می داند که مردم را از تاریکی های جهل و خودخواهی به سوی نور معرفت، بصیرت و سعادت راهنمایی می کند (ابراهیم ۱)- قرآن کریم از چنان جایگاه و ارزشی برخوردار است که از یک سو تلاوت آیات و تعلیم آن از مهم ترین وظایف و مسئولیت های پیامبر اکرم معرفی شده (جمعه ۲) و از سوی دیگر تلاوت مستمر، درک معنا و تدبر در آیات، از وظایف مهم مؤمنان به شمار آمده است (صادق ۲۹)- چنین است که انس با قرآن کریم، قرائت و تلاوت مستمر و روزانه آن، درک معنا و تدبر در آیات و تلاش برای تزکیه هرچه بیشتر، به منظور فهم بهتر قرآن و عمل به دستورهای خداوند، همه از ضروری ترین اهداف آموزش قرآن است-نگاهی اجمالی به دستاورد آموزش قرآن در کشور ما نشان می دهد که این دستاورد، نه با اهمیت و جایگاه ویژه قرآن در اسلام تناسب دارد و نه با میزان علاقه و اهمیتی که تمام آحاد مردم برای قرآن کریم قایل هستند. احادیث بیشماری از بزرگان دینی ما در باب اهمیت قرآن وجود دارد که در اینجا فقط به ذکر چند حدیث از نبی مکرم اسلام(ص) و مولای متقیان امام علی (ع) اکتفا می کنم.

پیامبر اسلام (ص):

۱- خیارکم من تعلم قرآن و علمه.

بهترین شما کسی است که قرآن را بیاموزد و آموزش دهد. (نهج الفصاحه ص ۴۷۳، ح ۱۵۲۴ - وسائل الشیعه ج ۶، ص ۱۶۷، ح ۷۶۴۱)

۲- یا بُنَّی لَاتَعْفَلُ عَنْ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ - إذا أصبحت، و إذا أمسیت - فَإِنَّ الْقُرْآنَ یُحِی الْقَلْبَ المیت وَ یُنْهَی عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ ؛ فرزندانم از خواندن قرآن غافل مباش، زیرا که قرآن دل مرده را زنده می کند و از فحشاء و زشتی باز می دارد. (البرهان فی تفسیر القرآن ج ۱، ص ۱۹)

۳- إِنْ أَرَدْتُمْ عِیشَ السَّعْدَاءِ وَ مَوْتَ الشَّهْدَاءِ وَ النَّجَاةَ یَوْمَ الْحَسْرَةِ وَ الظِّلَّ یَوْمَ الْحَرُورِ وَ الْهُدَى یَوْمَ الضَّلَالَةِ فَادْرُسُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ کَلَامُ الرَّحْمَانِ وَ حِرْزٌ مِنَ الشَّیْطَانِ وَ رُجْحَانٌ فِی الْمِیزَانِ ؛

اگر زندگی سعادت‌مندان، مرگ شهیدان، نجات روز حسرت (قیامت)، سایه روز سوزان و هدایت در روز گمراهی را می خواهید، قرآن را یاد بگیرید که آن سخن خدای مهربان است و سپری است در مقابل شیطان و سنگینی در ترازوی اعمال. (الحیاه) ترجمه ی احمد آرام) ج ۲، ص ۲۳۴)

۴- أَصْدَقُ الْقَوْلِ وَ أْبْلَغُ الْمَوْعِظَةِ وَ أَحْسَنُ الْقَصَصِ کِتَابُ اللَّهِ ؛

راست ترین سخن، رساترین پند و زیباترین حکایت، کتاب خدا (قرآن) است. (من لایحضر الفقیه ج ۴، ص ۴۰۲)

۵- مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ ابْتِغَاءً وَجْهَ اللَّهِ وَ تَفَقَّهَ فِی الدِّینِ کَانَ لَهُ مِنَ الثَّوَابِ مِثْلَ جَمِیعِ مَا أُعْطِيَ الْمَلَائِکَةُ وَ الْأَنْبِیَاءُ وَ الْمُرْسَلُونَ؛ هر کس برای کسب رضایت خدا و آگاهی در دین قرآن بیاموزد، ثوابی مانند همه آنچه که به فرشتگان و پیامبران و رسولان داده شده، برای اوست. (وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۱۸۴، ح ۷۶۸۳).

امام علی (ع):

۱- عَلَیْکُمْ بِکِتَابِ اللَّهِ ... مَنْ عَمِلَ بِهِ سَبَقَ؛

بر شما باد رجوع به کتاب خدا (قرآن) ... کسی که به آن عمل کند از همه پیشی می گیرد. (نهج البلاغه (صبحی صالح) ص ۲۱۹ ، خطبه ۱۵۶)

امام علی (ع):

۲- أَلَا إِنَّ فِيهِ عِلْمَ مَا يَأْتِي وَالْحَدِيثَ عَنِ الْمَاضِي وَدَوَاءَ دَائِكُمْ وَنُظْمَ مَا بَيْنَكُمْ؛

آگاه باشید که دانش آینده، اخبار گذشته و درمان دردهایتان و نظم میان شما در قرآن است. (نهج البلاغه (صبحی صالح) ص ۲۲۳ ، خطبه ۱۵۸)

آموزش قرآن از دیرباز در آموزش و پرورش به عنوان یک موضوع آموزشی مورد توجه بوده ولی همیشه این آموزش از آنچه سزاوار آخرین کتاب آسمانی است و از لوازم یک برنامه درسی همه جانبه می باشد، فاصله داشته است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، بحمدالله برای احیا و اعتلای این آموزش تلاش‌های زیادی شده که در چند سال اخیر نیز گسترش و عمق بیشتری یافته است. مقام معظم رهبری همواره در رهنمودهای خود اهمیت تلاوت قرآن را یادآور شده اند. ایشان فرمودند:

انس با قرآن معرفت عمومی یک کشور را بالا می برد. قرآن همه چیز ماست، نور است. این جوانان ما از وقتی که با قرآن مانوس شدند وضعیت خیلی فرق کرد. ما در طول هشت سال جنگ و زیر آتش توپ و تفنگ جوانانی را در جبهه ها داشتیم که به مجرد این که بر زمین می نشستند و اندک فراغتی پیدا می کردند قرآن شان را باز می کردند و مشغول تلاوت می شدند یا اگر در اتوبوس و یا کامیون نشسته بودند و داشتند می رفتند قرآن شان را در می آوردند و بنا می کردند به خواندن. این است که ما میگوییم قرآن همه چیز ما بوده است. بنا به فرموده مقام معظم رهبری تلاوت قرآن یک فضیلت بزرگ و یک ثواب است. تلاوت وسیله‌ای برای رسیدن به معرفت است. این قرآن یک اقیانوس است که هر چه بیشتر جلو برویم تشنه‌تر می‌شویم و علاقه مند تر میشویم و دل ها روشن تر می شود.

از این رو به دنبال توصیه ها و تأکیدات مکرر مقام معظم رهبری در اعتلای آموزش قرآن در آموزش و پرورش، تلاش های نسبتاً همه جانبه ای در فراهم آوردن زمینه های لازم برای اعتلا و تقویت آموزش قرآن آغاز شد. بدیهی است اهداف آموزش قرآن اولین و مهم ترین امری بود که باید مورد بازنگری و ملاحظه کارشناسان قرار می گرفت تا بر اساس آن سایر اجزا و ارکان یک برنامه آموزشی مانند: اصول حاکم بر آموزش قرآن، سازماندهی منطقی محتوا، روش های مناسب آموزش، تربیت معلم و ارتقای توانایی معلمان قرآن، نظام و شیوه های ارزش یابی، و ویژگی ها و تولید مواد آموزشی و کمک آموزشی، تعیین و تدوین شود.

روش تحقیق

روش پژوهش حاضر از نوع کیفی توصیفی می باشد و روش گردآوری اطلاعات آن کتابخانه ای می باشد. این شیوه پژوهش در علوم انسانی، خصوصاً علوم تربیتی بسیار مورد توجه است. در این شیوه بررسی و مطالعه کتب و مقالات موجود در این حوزه بسیار اهمیت دارد و در پژوهش حاضر سعی شده که حداکثر منابع موجود مطالعه و در صورت ضرورت بکار گرفته شود.

بیان مسئله و پیشینه تحقیق

قرآن کریم به عنوان آخرین کتاب آسمانی و بزرگترین آبخور شناخت فرهنگ و معارف اسلامیان چنان با نبوت و شخصیت آخرین پیام آور توحید حضرت محمد مصطفی(ص) پیوند خورده است که همواره کمال تلازم و اتصال میان قرآن کریم و رسول اکرم(ص) را می توان در طول تاریخ اسلام به وضوح مشاهده نمود. به گونه ای که نه تنها اندک افتراق و انشقاقی میان آن دو متصور نیست بلکه همواره تصور و تذکر یکی، آن دیگری را در ذهن و زبان هر مسلمان راستینی تداعی خواهد نمود. همچنان که براساس گفتار بلند همین پیامبر خاتم(ص)) این هماهنگی و همگرایی پس از وی، میان قرآن و عترت اونیز وجود و استمرار دارد. قرآن کریم آن معجزه ی جاویدان و کتاب جهانی است که از اعجاز فرا زمانی و فرا مکانی برخوردار است. که در مطالب خود اختصاص به امتی از امم مانند امت عرب یا طائفه ای از طوائف مانند مسلمانان ندارد بلکه با طوائف خارج از اسلام سخن می گوید چنانکه با مسلمانان سخن می گوید. به دلیل خطابات بسیاری که به عنوان کفار و مشرکین و اهل کتاب دارد و با هر طائفه ای از این طوائف به احتجاج پرداخته آنان را به سوی معارف حقه ی خود دعوت می کند (طباطبایی ش ۱۳۷۵:ش:

قرآن در اسلام؛) همچنان که خود قرآن کریم در مواضع متعددی به صراحت از اعجاز خویش سخن به میان آورده و در مواجهه با منکران و مخالفان خود، اعجاز کتاب الهی را از وجوه متعددی مطرح ساخته و بدین وسیله عجز و ناتوانی آنان در آوردن کتابی به مانند آن را به رخ ایشان کشیده است (الاسراء/۸۸) و گاهی دیگر، معاندان را در مورد ده سوره و گاهی حتی در یک سوره به تحدی طلبیده است (هود/۱۳ و البقره/۲۳)

قرآن، پیام روشن الهی است که همه را به راستی و رستگاری دعوت می کند- از صدر اسلام تاکنون، آموزش این پیام روشن و جاودانه الهی از مهم ترین اهداف تعلیم و تربیت در میان مسلمانان بوده است- در کشور ما نیز به اقتضای جایگاه خاص دین اسلام در فرهنگ مردم ایران و جایگاه ویژه قرآن در اعتقادات دینی، آموزش قرآن باید مورد توجه خاص همگان باشد تا شرایط لازم برای تحقق اهداف این درس فراهم شود- از این رو درس قرآن در بین دروس مختلف دوره های تحصیلی از اهمیت ویژه ای برخوردار است (بهرامی نسب، ۱۳۹۱)- نظر به اهمیت جایگاه قرآن در بین دروس مختلف دوره های تحصیلی و باتوجه به اینکه نظام آموزش و پرورش بنا به ضرورت تغییرات اجتماعی یکی از سازمان های پیچیده و بزرگ هر کشور محسوب می شود و با رشد و توسعه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی پیوندی ناگسستنی دارد. برخی از مسئولیت های اصلی در حوزه آموزش قرآن برای کودکان و نوجوانان، بر دوش این نهاد قرار داده شده است- این نهاد با برنامه های متعدد و متنوعی تلاش کرده تا این وظیفه را تا حد ممکن به نحو احسن انجام دهد (ضرغامی، ضرغامی و ضرغامی، ۱۳۹۴)- آموزش قرآن یکی از دروسی است که در راستای توجه به رسالت فوق، در برنامه درسی مقاطع تحصیلی گنجان ده شده است (۱۳۸۱)- میرزامحمدی می گوید: «قرآن به عنوان سنگ بنای آموزش و پرورش اسلامی در دوره ابتدایی از حساسیت بیشتری نسبت به سایر مقاطع تحصیلی برخوردار است» (میرزامحمدی، افشار قبادی و شاهرضایی، ۱۳۹۱)- از آنجاکه زبان آموزی از آغازین روزهای تولد کودک آغاز می شود و اگر کودکی در معرض چند زبان قرار گیرد، همه آن زبان ها را به عنوان زبان اول فراخواهد گرفت، آموزش های مدارس قرآن در مقطع ابتدایی مورد توجه خاص بوده است- در صورتی که دانش آموزان در این مقطع، روخوانی صحیح را فرا بگیرند، در آینده قرآن رابه طور صحیح و به راحتی تلاوت خواهند کرد (ضرغامی و همکاران، ۱۳۹۴)- از این رو در اهداف کلی نظام آموزشی و نیز اهداف دوره ابتدایی به ضرورت یادگیری قرآن به طور عام و یادگیری روخوانی آن به طور خاص در دوره ابتدایی توجه شده است (سعیدی رضایی، پرتو و سرشور خراسانی ۱۳۸۸).

متأسفانه نگاه اجمالی به دستاوردهای آموزش قرآن در کشور ما نشان می دهد که این دستاوردها نه با اهمیت و جایگاه ویژه قرآن در اسلام تناسب دارد و نه با میزان علاقه و اهمیتی که تمام آحاد مردم نسبت به قرآن قائل هستند. بنابراین علی رغم تلاش هایی که درخصوص برنامه های آموزش قرآن در مدارس. به ویژه مقاطع ابتدایی تحصیلی. صورت گرفته، به نظر می رسد که هنوز ضعف ها و کاستی های زیادی به خصوص در برون دادها و خروجی های برنامه آموزش قرآن وجود دارد- شاید بتوان گفت موفقیت در هر امری. به طور عام و در فرایند آموزش قرآن. به طور خاص - بدون شناخت ماهیت و تعریف دقیق آن میسر نخواهد بود- آموزش قرآن در مکتب پیامبر اکرم (ص) عبارت از خواندن آیات توسط معلم و شنیدن و تکرار آن ها توسط قرآن آموز است تاجایی که این امر منجر به انتقال آیات قرآن از قلب معلم به قلب متعلم شود و متعلم قرآن نیز چنان معلم خود، حامل آیات الهی شود.

در تعریف دیگری، شورای عالی انقلاب فرهنگی آموزش قرآن را فرایندی برای دستیابی به توانایی خواندن، درک، تدبر در آیات و آشنایی با معارف قرآن به منظور انس و بهره گیری دائمی از قرآن کریم و تقویت ایمان و عمل صالح می داند- براساس تعاریف فوق، آموزش قرآن در این پژوهش عبارت از مجموعه فعالیت های - یادگیری درس قرآن با هدف ایجاد توانایی و مهارت روخوانی و روان خوانی، درک انس با قرآن و سبک زندگی اسلامی در مدارس، با تأکید بر دانش آموزان مقطع تحصیلی ابتدایی است- بنابراین به نظر می رسد اهداف در نظر گرفته شده برای تدوین و ارائه برنامه آموزشی قرآن. که به آن ها اشاره شد. آنگونه که شایسته این کتاب عظیم الشأن است، تحقق نیافته است- شاید بتوان تحقق نیافتن این اهداف را ناشی از وجود آسیب هایی دانست که به انحاء مختلف گریبان گیر برنامه های آموزش قرآن در مدارس هستند- مسلماً موفقیت در این برنامه ها و تحقق اهداف مورد نظر [نیازمند شناسایی آسیب های فراروی آن هاست- خسروپناه (۱۳۸۱۷) می گوید: «آسیب شناسی

هر پدیده می‌کوشد تا کمبودها و کاستی‌های آن پدیده را شناسایی کند- آسیب‌شناسی و شناخت مشکلات یکی از نخستین فعالیت‌هایی است که در تحول سازمانی انجام می‌گیرد و با شیوه‌ای قانونمند به تحول سازمانی اعتبار می‌بخشد» (خسروپناه- در این تحقیق منظور از آسیب‌شناسی، شناسایی مشکلات، مسائل و موانعی است که بر سر راه برنامه‌های آموزش قرآن قرار گرفته و مانع از تحقق اهداف این برنامه‌ها می‌شوند- تحقیقات زیادی به بررسی برنامه‌های آموزش قرآن از ابعاد مختلف پرداخته‌اند- در ادامه اقدام پژوهی حاضر، به برخی از این تحقیقات اشاره شده است. به طور کلی پیشینه مطالعات انجام شده در خصوص آسیب‌های آموزش در درس قرآن نشان می‌دهد. آسیب‌های مختلفی وجود دارد که موجب شده تا برون داد آموزش قرآن با آنچه مورد انتظار است، اختلاف داشته باشد- این آسیب‌ها گاه در شیوه‌های ارزشیابی، شیوه‌های تدریس، مهارت معلم یا به اهداف و محتوا مربوط می‌شوند- در ادامه سعی شده تا با بررسی نتایج و یافته‌های مطالعاتی، آسیب‌شناسی برنامه‌های آموزشی، سیمای وضع موجود و خلا پژوهشی در این زمینه را شناسایی کرد.

پیرایش مقدم در تحقیقی که باهدف آسیب‌شناسی آموزش ترجمه و مفاهیم قرآن در مدارس ابتدایی انجام داده- در نتایج خود اینگونه آورده که بیشتر آسیب‌های موجود در برنامه‌های آموزش قرآن ناظر به عملکرد ضعیف و نامطلوب آموزگاران ابتدایی است- محتوای آموزشی کتاب‌های درسی. محدود بودن شیوه‌های به کار گرفته شده در انتقال مفاهیم و فقدان تنوع و جذابیت در ساختار ظاهری کتاب‌ها نیز از دیگر آسیب‌هایی هستند که در این تحقیق شناسایی شده‌اند. اهداف، یکی دیگر از حوزه‌هایی است که در بحث آسیب‌ها به آن توجه و مهم شمرده شده است- در این مورد می‌توان به نتایج تحقیقی پیمایشی باعنوان بررسی مشکلات و دلایل دسترسی نداشتن به اهداف درس قرآن در مدارس ابتدایی شهرستان همدان اشاره کرد که توسط منوچهری (۱۳۷۴) انجام شده است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد مهم‌ترین دلایل دسترسی نداشتن به اهداف آموزش درس قرآن از نگاه معلمان عبارت از: ۱- کارایی نداشتن معلمان در تدریس قرآن به دلیل نداشتن آمادگی، آموزش و توانمندی لازم- ۲- نظارت نداشتن بر نحوه تدریس درس قرآن توسط معلمان و ۳- نبود وجود یک الگوی استاندارد درس قرآن در مدارس ابتدایی و ناهماهنگی در انتظارات معلمان از هدف‌های آموزشی این درس است.

نتایج حاصل از تحقیق توصیفی. پیمایشی خدرلو (۱۳۸۴) که باهدف بررسی محتوای کتاب جدیدالتألیف هدیه‌های آسمانی پایه سوم ابتدایی از دیدگاه معلمان شهرستان خوی در سال تحصیلی ۱۳۸۳،۸۴ انجام شده نشان می‌دهد که محتوای کتاب باتوجه به عوامل مؤثر در یادگیری، نیازها و شرایط جامعه انتخاب و سازماندهی شده است اما باتوجه به اهداف دینی در این دوره، اصول و معیارهای تنظیم محتوا و اهمیت موضوع درس دینی انتخاب و سازماندهی نشده است.

مهارت معلم، آگاهی و دانش وی در زمینه تدریس و انواع شیوه‌های آن از دیگر مواردی است که در آموزش قرآن حائز اهمیت است- نکته‌ای که ریاضی (۱۳۷۷) در تحقیقی زمینه‌ای - موردی باهدف بررسی موانع و مشکلات تحقق اهداف برنامه‌های آموزشی قرآن در دبیرستان‌های دخترانه تهران، به آن پرداخته است- نتایج حاصل از تحقیق وی نشان می‌دهد که ناهمگونی رشته تدریس تحصیلی معلمان با تدریس قرآن، کم بودن ساعت تدریس در فراگیری دانش آموزان، ضعف آشنایی معلمان با تدریس قرآن و تجربه نداشتن آن‌ها، میزان تحصیلات معلمان و استفاده نکردن از وسایل کمکی برای تدریس، موانع دستیابی اهداف آموزشی هستند- به این ترتیب می‌توان گفت از نگاه ریاضی، معلمان از جمله مهم‌ترین موانع تحقق اهداف برنامه‌های آموزش قرآن هستند.

پژوهشی توسط منصوری (۱۳۹۳) باهدف شناسایی عوامل مؤثر بر بهبود آموزش قرآن از منظر معلمان مدارس ابتدایی شهر تهران انجام شده است- نتایج این تحقیق که با روش توصیفی. پیمایشی انجام شده نشان می‌دهد ۹۸ درصد از معلمان مدارس اعتقاد دارند که محتوای انتخاب شده برای آموزش قرآن در مدارس ابتدایی تأثیر زیادی در بهبود آموزش آن دارد- ۹۶ درصد از معلمان، روش تدریس را در بهبود آموزش قرآن مؤثر دانسته و - علاوه بر این ۹۳ درصد از معلمان معتقدند که عوامل انسانی - معلم مدیر و والدین نیز در بهبود آموزش قرآن تأثیر دارد.

نگاهی تاملی به تحقیقات ذکر شده و نتایج حاصل از آنها نشانگر چند خلا قابل توجه در پیشینه تحقیقات مربوط به آموزش قرآن است. پژوهش حاضر که به شیوه اقدام پژوهی صورت گرفته با بازنگری در شیوه تدریس معلم و چاشنی خلاقیت سعی در افزایش علاقه و انگیزه دانش آموزان پایه دوم به درس قرآن دارد.

توصیف وضع موجود و اهداف پژوهش

اینجانب محسن تقی ئی در نخستین روزهای سال تحصیلی ضمن مشاهده نامحسوس رفتار و فعالیت‌های قرآنی دانش‌آموزان کلاس و هم‌چنین نظر سنجی و انجام مصاحبه با آنان و حتی اولیای مربوطه و تبادل نظر با معلم سال گذشته شاگردان کلاس، متوجه عدم علاقه مندی بیش تر آنان به درس قرآن گردیدم.

۱. بیش تر دانش‌آموزان در ساعات قرآن، یا با هم صحبت می کردند و یا بی مورد برای بیرون رفتن از کلاس اجازه می گرفتند.
۲. آیه های قرآن را در هنگام استفاده از نوار به صورت منظم، هم خوانی نمی کردند.
۳. برخی از دانش‌آموزان در ساعات قرآنی، غیبت های بی مورد و یا غیر موجه داشتند.
۴. تمایل چندانی به گوش دادن عبارت ها، پیام ها و مفاهیم ساده قرآنی از خود نشان نمی دادند.
۵. به خواندن و حفظ سوره های کوتاه قرآن علاقه ای نشان نمی دادند.
۶. با انجام وضو و هم چنین اصول و آداب احترام به قرآن نا آشنا بودند.
۷. با عناوین کتاب های داستان قرآنی نا آشنا بودند.
۸. در تمیز نگه داشتن کتاب قرآن چندان کوشا نبودند.
۹. کاملاً با گنجینه ی احادیث و پیام های قرآنی نا آشنا بودند.
۱۰. در اجرای نمایش، به ویژه نمایش های قرآنی، مهارت کافی را نداشتند.

۱۱. برخی از اولیای دانش‌آموزان، از عدم علاقه مندی فرزندشان به درس قرآن و فعالیت های مربوط به آن، اظهار نارضایتی می کردند.

اینجانب، در اوایل سال تحصیلی، با مشاهده ی دقیق رفتار دانش‌آموزان پایه دوم کلاس خود در زنگ های قرآن و پرداختن به گفتگوی دوستانه با آنان در خصوص اهمیت و ضرورت توجه به درس قرآن و هم چنین مشورت و تبادل نظر با برخی از اولیای آنان، متوجه شدم که به جز تعداد اندکی از دانش‌آموزان کلاس، بیش تر آنان نسبت به درس قرآن و فعالیت های مربوط به آن علاقه ی چندانی از خود نشان نمی دهند!

بر این اساس، همواره این موضوع ذهن مرا به خود مشغول ساخته بود که چرا اغلب دانش‌آموزان کلاس، در هنگام پخش نوار و یا لوح فشرده ی قرآنی، با دقت به آن گوش نمی کنند؟ چرا بیشتر آنان، نسبت به درک معانی و حفظ سوره های کوتاه قرآن، بی تفاوتند؟ و چرا اکثر آنان، در پرداختن به دیگر فعالیت های قرآنی، علاقه ی چندانی از خود نشان نمی دهند؟ و به طور کلی، چرا فراوانی دانش‌آموزان علاقه مند به هر یک از فعالیت‌های قرآنی در کلاس اینجانب، از مجموع انگشتان دست، تجاوز نمی کند؟! در واقع مسأله و سؤال اساسی این بود که، چگونه می توانم سطح علاقه مندی دانش‌آموزان خود را به درس قرآن ارتقا بخشم؟ به عبارت روشن تر، با استفاده از چه روش هایی می توانم میزان علاقه مندی آنان را به درس قرآن و فعالیت های مربوط به آن افزایش دهم؟

هدف کلی اقدام پژوهی در این اقدام پژوهی علاقمند کردن دانش آموزان به کتاب آسمانی قرآن است و هدف های جزئی عبارتند از:

1- علاقمند کردن بیشتر دانش آموزان به زنگ قرآن و آیات و پیام های قرآنی

2- افزایش انگیزه مشارکت و فعالیت دانش آموزان در ساعات قرآنی

3- ایجاد شادی و نشاط در کلاس قرآن

4- افزایش بهره وری کلاس درس

بنابراین، در تحقیق حاضر که از نوع پژوهش در عمل (Action Research) بوده است، اقدام پژوهی در پی آن بود تا با استفاده از روش های معتبر علمی به جمع آوری داده ها و اطلاعات لازم با هدف دستیابی به راه حل های مورد نیاز برای حل مسأله پرداخته، تا پس از انتخاب و اعتبار بخشی مناسب، به اجرای آن ها بپردازد. لازم به ذکر است که در این تحقیق، پژوهشگر علاوه بر استفاده از رهنمودهای ارزشمند صاحب نظران و اساتید فن و هم چنین مشارکت و نقادی همکاران گرامی، از نقطه نظرات دانش آموزان کلاس و حتی اولیای آنان نیز بهره مند گردیده است.

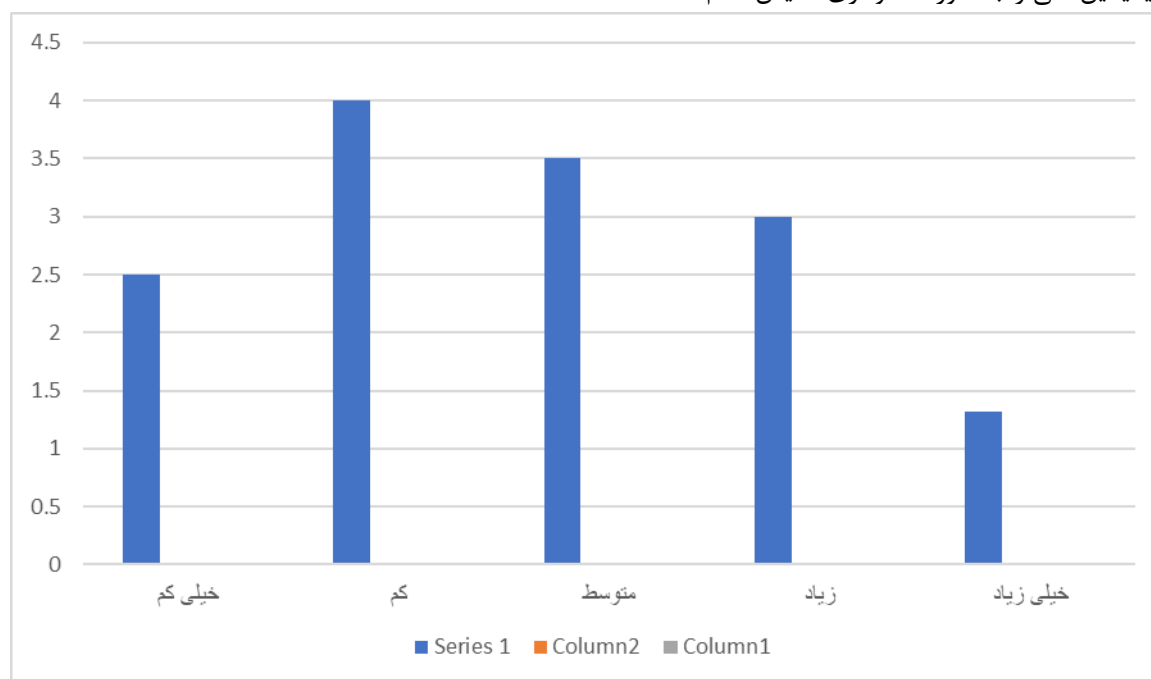
گردآوری شواهد یک

الف) مشاهده

دقایقی حین کلاس قران، در ضمن کلاس قران و در انتها و بعد از کلاس قران رفتارهای دانش آموزان را مورد مشاهده قرار دادم. تعداد از دانش آموزان با بی میلی کتاب قران را از کیف خود خارج می کردند. در طول کلاس قران با بغل دستی پیچ می کردند. در جمع خوانی آیات شرکت نمی کردند. تکالیف مانند حفظ سوره ها را ناقص انجام می دادند و نصفه و نیمه آیات را حفظ می کردند.

ب) پرسشنامه

یک پرسشنامه با ۶ گویه و درجه بندی شده طراحی کردم. (تصویر پرسشنامه تقدیم می شود) چون دانش آموزان کلاس دوم بودند و سن و سالشان کم بود خودم تک به تک سوالات پرسشنامه را پرسیدم و برای هر دانش آموز اظهارات و علاقمندی هایش را ثبت کردم. در پایان میانگین گرفتم داده ها را به صورت نمودار ستونی به نمایش در آوردم. هر پاسخ خیلی کم ۱ امتیاز، کم ۲ امتیاز، متوسط ۳ امتیاز، زیاد ۴ امتیاز، خیلی زیاد ۵ امتیاز. در نهایت جمع امتیازات و تقسیم بر تعداد نفرات میانگین کلی را به صورت نموداری نمایش دادم.

شکل یک: نتایج حاصل از پرسشنامه

پرسشنامه ای که توسط معلم تکمیل شد. به این صورت که برای هر دانش آموز دوبار آن را تکمیل کردم. بار اول در شواهد یک و بار دوم بعد از اجرای اقدام پژوهی در شواهد دو.

جدول یک : پرسشنامه طراحی شده توسط اقدام پژوه

خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	گویه ها
					۱- کتاب قرآنت منظم و مرتب با خودت میاری مدرسه؟
					۲- چقدر دوست داری سوره های قران رو حفظ کنی؟
					۳- جمع خوانی در زنگ قران رو دوست داری؟
					۴- داستان های قرانی رو دوست داری؟
					۵- تو زنگ قران بهت خوش میگذره؟
					۶- پیام های قرانی و ترجمشون رو دوست داری؟

ج (مصاحبه

ج-۱ - مصاحبه با دو نفر از اولیا : به صورت تصادفی وقرعه کشی دونفر از اولیا را انتخاب کردم و با آنها در خصوص علاقمندی دانش آموزان به درس قران سوالاتی کردم.مانند : ۱-فرزند شما به کدام درس بیشتر از همه علاقه داره ؟ ۲-از کدام زنگ در مدرسه در خانه تعریف می کند؟۳-ارتباط فرزند شما با درس قران چگونه ؟ ۴-از زنگ قران در منزل چیزی بیان می کنه ؟ ۵- به قران و فعالیتهای قرانی مانند حفظ سوره ها علاقه نشان میده ؟

پاسخ هر دو ولی دانش آموز تقریبا یکسان بود.دانش آموزانشان بیشتر به درس فارسی و زنگ ورزش علاقمند بودند.در منزل اتفاقات زنگ ورزش مانند بردن و باختن فوتبال را تعریف می کردند.خیلی به درس قران توجهی نشان نمیدادند.سوره های قرانی را از روی رفع تکلیف حفظ می کردند و نه با علاقه.

ج-۲- مصاحبه با دونفر از همکاران: از معلمان پایه یک و سه مدرسه نیز در مورد میزان علاقه دانش آموزان و شوق آنها به کلاس قران سوال کردم.وضعیت کلاس آنها نیز مانند کلاس من بود.

۱.بیش تر دانش آموزان در ساعات قرآن ، یا با هم صحبت می کردند و یا بی مورد برای بیرون رفتن از کلاس اجازه می گرفتند.

۲.آیه های قرآن را در هنگام استفاده از نوار به صورت منظم ، هم خوانی نمی کردند.

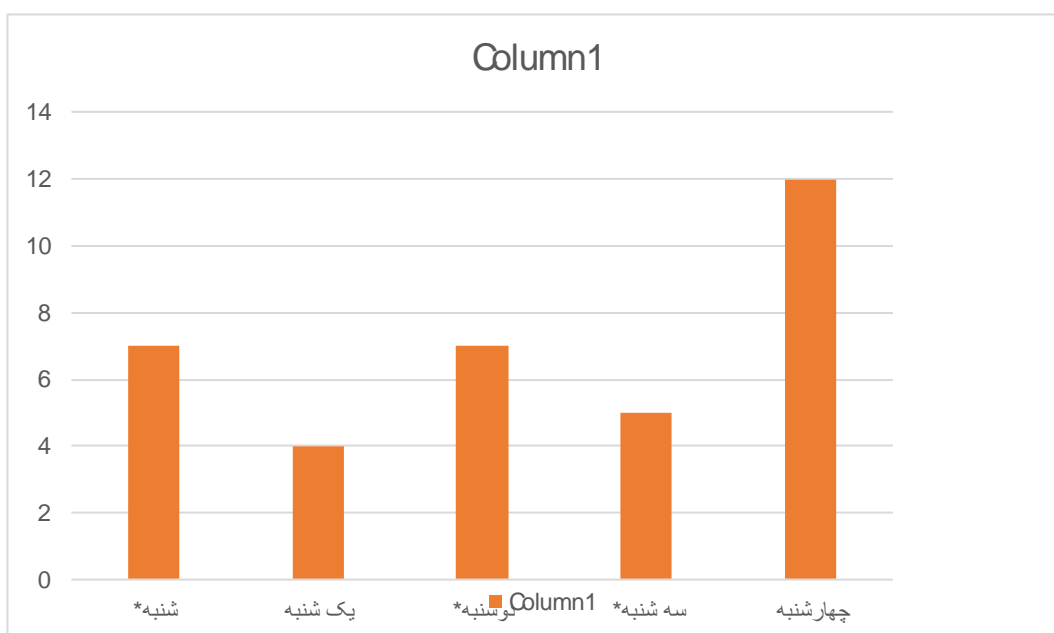
۳.برخی از دانش آموزان در ساعات قرآنی ، غیبت های بی مورد ویا غیر موجه داشتند.

۴.تمایل چندانی به گوش دادن عبارت ها ، پیام ها و مفاهیم ساده قرآنی از خود نشان نمی دادند.

۵.به خواندن و حفظ سوره های کوتاه قرآن علاقه ای نشان نمی دادند.

د) تعداد غیبت ها

روزهای شنبه و دوشنبه و سه شنبه در برنامه کلاسی قران داشتیم.با مراجعه به دفتر مدیریت کلاس تاریخ غیبت های دانش آموزان در سه ماه مهر و آبان و آذر(قبل از مداخله) را بررسی کردم و تعداد غیبت ها در زنگ قران را بدست آوردم.در سه ماهه نخست سال در زنگ قران ۱۹ مورد غیبت ثبت شده بود.در روز یک شنبه که ورزش داشتیم و قران نداشتیم تنها ۴ مورد غیبت ثبت شده است .این موضوع می تواند نشان دهنده علاقه دانش آموزان به زنگ ورزش کم علاقه آنها به زنگ قران باشد. در روز سه شنبه که هم قران داشتیم و هم ورزش نیز ۵مورد غیبت ثبت شده است.

شکل دو: تعداد غیبت های دانش آموزان قبل از اجرای راهکارها

راه حل های پیشنهادی

پس از جمع آوری اطلاعات از منابع مختلف مانند کتاب ها و مقالات و جمع بندی سایر داده ها مانند مصاحبه ها و مشاهدات و مشورت با همکاران دیگر و اولیا و روحانیان به ارایه موارد یاد شده پرداختم که شامل راه حل های پیشنهادی زیر می باشد:

۱. تعویض مکان برگزاری کلاس درس قرآن در ساعت درسی مربوطه. با هماهنگی مدیر محترم مدرسه زنگ های قران دانش آموزان همراه با کتاب قران به نمازخانه آموزشگاه مراجعه کنند و کلاس در آنجا برگزار شود.
۲. استفاده از لپ تاپ و دیتا پروژکشن در تدریس درس قرآن. برای افزایش یادگیری و آموزش بهتر قرآن، می توان در هنگام تدریس از وسایل به روز استفاده نمود.

۳. برگزاری قرعه کشی قرانی در انتهای زنگ قران. به این صورت که سه گوی یا سه کیسه پلاستیکی به کلاس می آوریم در کیسه اول شماره دانش آموزان از ۱ تا ۱۷ بر روی کاغذ های کوچکی نوشته شود و در کیسه قرار گیرد. در کیسه دوم با عنوان فعالیت قرآنی مواردی است فعالیت های قرآنی نوشته شود مانند: ۱-سوره توحید را از حفظ بخوان. ۲-سه صلوات بفرست. ۳- عبارات قرانی درس امروز را روخوانی کن. ۴-پیام قرانی و ترجمه آن را برای دوستانت بگو. و...

در کیسه سوم با عنوان پاداش قرانی کاغذهای کوچکی که روی آن پاداش های کوچک قرانی نوشته شده است قرار دارد. مانند: ۱-یک شکلات از معلم جایزه بگیر. ۲-پاداش تو کاپیتان شدن در زنگ ورزش است. ۳-به مدت یک روز هر جا از کلاس که خواستی می توانی بنشین. و...

این بازی قرعه کشی قرانی به این صورت است که در یک ربع انتهایی کلاس معلم باقرعه کشی از کیسه یک شماره سه دانش آموز را به تصادف خارج می کند و آنها پای تخته می آیند. سپس دانش آموزانی که پای تخته آمده اند دست در کیسه دوم یعنی کیسه فعالیت های قرانی می کنند یک کاغذ خارج می کنند. باید فعالیت قرانی ذکر شده روی کاغذ را به درستی انجام دهند. اگر درست بود اجازه دارند دست در کیسه پاداش های قرانی کنند و یک پاداش تصادفی برای خود انتخاب کنند.

۴. راه اندازی رقابت و مسابقه حفظ و تلاوت قران کریم همراه با بیان معانی آیات در بین دانش آموزان و تقدیر از حافظان و تلاوت کنندگان قران. برگزاری رقابت در کنار جو صمیمی و رفاقت گونه می تواند علاقه دانش آموزان به این کتاب مقدس را افزایش دهد.

۵. جمع خوانی آیه نخست آیه الکرسی توسط دانش‌آموزان همه روزه در آغاز کلاس به پیشنهاد مدیریت آموزشگاه، خواندن آیه الکرسی در ابتدای هر روز به مدت ۱۰ دقیقه، هم باعث یادگیری و حفظ آیه شریفه می‌شود هم موجب متبرک شدن و عطرآگین شدن کلاس در آن روز به آیات نورانی قرآن می‌شود که بهتر است، آموزگار مورد دوم را برای دانش‌آموزان توضیح دهد تا آنان نیز با اعتقادات دینی و مذهبی آشنا شوند و به برکت این آیه مقدس پی ببرند.
۶. قرائت و تلاوت قرآن مجید توسط دانش‌آموزان به صورت فردی یا گروهی در مراسم‌ها و مناسبت‌های پیش روی مدرسه به پیشنهاد برخی از اولیا، همخوانی قرآن توسط دانش‌آموزان باعث زیباشدن صوت آنان شده، شرکت در مراسم‌ها و مناسبت‌های مختلف آموزشگاه نیز موجب افزایش اعتماد به نفس دانش‌آموزان می‌شود.
۷. خواندن کتاب داستان‌های قرآنی برای دانش‌آموزان توسط آموزگار یا یکی از خود بچه‌ها، در خواندن داستان‌های قرآنی باید توجه داشت، داستان‌هایی خوانده شود که با روحیات کودکان و میزان درک آنان مطابقت داشته، از خواندن و بیان داستان‌هایی که درک آن برای کودکان مشکل می‌باشد و یا از میان داستان‌هایی که در مورد عذاب الهی بوده و موجب خدشه‌دار شدن روحیات لطیف آنان می‌گردد، خودداری شود.
۸. دعوت از قاریان قرآن به سرکلاس درس در زنگ قران بنا به پیشنهاد یکی از روحانیان روستا، دیدار با قاریان قرآن می‌تواند انگیزه‌های برای افزایش علاقه‌مندی دانش‌آموزان به درس قرآن، باشد.
۹. اجرای نمایش یا تئاتر بر اساس قصص قرآنی توسط دانش‌آموزان پایه دوم. روش تدریس ایفای نقش به این صورت اجرا می‌شود که معلم بر اساس موقعیت یا موضوع درس و با تقسیم‌بندی موضوعات و سرفصل‌ها نمایشی را طراحی می‌کند، تعدادی از دانش‌آموزان را انتخاب می‌کند، به هر کدام نقشی می‌دهد و در حین انجام نمایش نیز خطاها را تصحیح می‌کند و روند انجام نمایش را مدیریت می‌کند. عده‌ای از دانش‌آموزان وارد نمایش می‌شوند. بقیه که مشاهده‌گر هستند، وظیفه پرسشگری و نتیجه‌گیری دارند و مشاهده‌گر فعال محسوب می‌شوند. در این روش دانش‌آموزان می‌توانند احساسات خود و دیگران را کاوش کنند. با بروز نقش، رهاسازی احساسات انجام می‌شود و برای تغییر ادراکات دیگران و ادراکات خود می‌توانند اقدام کنند. شناسایی ارزش‌های فرهنگی به‌خوبی با این روش آموزش داده می‌شود. مهارت، حل و آمادگی پذیرش راه‌حل‌های ممکن، توانایی شناسایی یک مسأله، توانایی ایجاد راه حل‌های جانشین، توانایی ارزشیابی پیامدهای راه حل‌های جانشین مسائل برای خود و دیگران با این روش اتفاق می‌افتد. به نظر یکی از همکاران اجرای نمایش توسط دانش‌آموزان، با داشتن یک راوی و چند بازیگر، علاوه بر علاقه‌مندی آن‌ها به داستان‌های قرآنی، باعث فرا گرفتن نکات اخلاقی و پیام‌های قرآنی فراوانی می‌شود.
۱۰. با مراجعه به کتابخانه مدرسه یا کتابخانه‌های مساجد روستا تعدادی کتاب داستان با محوریت قصه‌های قرآنی تهیه شود و در اختیار دانش‌آموزان علاقه‌مند قرار گیرد.
۱۱. چسباندن دست نوشته‌ها و نقاشی‌های دانش‌آموزان که محوریت قرآنی دارند به دیوارهای کلاس و سالن‌های مدرسه.
۱۲. اجرای بازی با کلمات و عبارت‌های قرآنی برای دانش‌آموزان کلاس به توصیه یکی از همکاران، از آنجایی که یادگیری همراه با بازی بهتر صورت می‌گیرد،
۱۳. پذیرایی ساده از دانش‌آموزان به جهت شیرین شدن کام آنان با شکلات یا نقل یا آبنبات.
۱۴. فراهم ساختن امکان مشارکت دانش‌آموزان همراه با آموزگار خود در برنامه نماز جماعت آموزشگاه به توصیه معاون پرورشی آموزشگاه، شرکت کردن دانش‌آموزان در نماز جماعت به همراه آموزگار، می‌تواند در آنان برای خواندن نماز، انگیزه بیش‌تری ایجاد کند.
۱۵. پخش کردن آواها و سرودهای قرآنی و ارزشی توسط اسپیکر در پایان زنگ قران.
۱۶. استفاده از نشانگرهای زیبا برای خط بری عبارت‌های قرآنی که به پیکان یا فلش معروف هستند به پیشنهاد بعضی از والدین، استفاده از نشانگر برای تمرکز حواس بیشتر، مؤثر می‌باشد و اگر دانش‌آموزان خودشان آن را درست کنند بهتر است.
۱۷. توجیه والدین و جلب توجه آنها به کتاب مقدس قران و دعوت از آنها برای تشویق فرزند خود به مطالعه قران از طریق قرار دادن فایل صوتی در گروه شاد.

۱۸. پوشیدن البسه رنگی شاد و جذاب و با طراوت توسط معلم و فراگیران کلاس در زنگ قرآن.
۱۹. استفاده از تزئینات جذاب مانند تاج گل برای دانش‌آموزان در ساعات قرآن به پیشنهاد یکی از همکاران، استفاده از تاج گل در زنگ قرآن باعث تنوع و جذابیت برای دانش‌آموزان می‌شود.

انتخاب راه حل ها

میزان موفقیت و تغییری که در وضعیت موجود حاصل می‌شود، بستگی به قدرت و توان اثربخشی (Effectiveness) راه حل ها دارد و نتیجه بخشی راه حل ها نیز، بستگی به جوانب لازم برای تدارک یک برنامه منظم و صحیح در اجرای اقدام پژوهی دارد. و این امر، مرهون دقت، درایت، مهارت و هوشمندی اقدام پژوهی می‌باشد. (سیف‌اللهی، ۱۳۸۴: ۱۳۲) حال که انتخاب چند راه حل از میان روش‌های پیشنهادی گوناگون، نیازمند دقت و درایت خاص می‌باشد. از این رو، با دقتی خاص از میان راه حل‌های پیشنهادی، برخی از آنان را انتخاب نمودم.

با توجه به شرایط و امکانات مدرسه استفاده از بعضی راه حل‌های میسر بود. در گام نخست طی صحبتی که با مدیر مدرسه داشتم ایشان را متقاعد کردم که در ساعات قرآن دانش‌آموزان کلاس به نمازخانه آموزشگاه بروند و کلاس قرآن در آنجا برگزار شود. شیوه‌های تدریس را در نمازخانه کمی تغییر دادم و سعی کردم بیشتر از روش آموزش هم‌شاگردی استفاده کنم. در زنگ قرآن لبخند بر لب داشتم و هیچ دانش‌آموزی مورد عتاب و سرزنش قرار ندادم. به علت کمبود بودجه مدرسه و همچنین کمبود امکانات تصمیم گرفتم از راه حل شماره ۳ نیز استفاده کنم.

برگزاری قرعه‌کشی قرآنی در انتهای زنگ قرآن به این صورت که سه گوی یا سه کیسه پلاستیکی به کلاس می‌آوریم در کیسه اول شماره دانش‌آموزان از ۱ تا ۱۷ بر روی کاغذ‌های کوچکی نوشته شود و در کیسه قرار گیرد. در کیسه دوم با عنوان فعالیت قرآنی مواردی است فعالیت‌های قرآنی نوشته شود مانند: ۱- سوره توحید را از حفظ بخوان. ۲- سه صلوات بفرست. ۳- عبارات قرآنی درس امروز را روخوانی کن. ۴- پیام قرآنی و ترجمه آن را برای دوستانت بگو و...

در کیسه سوم با عنوان پاداش قرآنی کاغذهای کوچکی که روی آن پاداش‌های کوچک قرآنی نوشته شده است قرار دارد. مانند: ۱- یک شکلات از معلم جایزه بگیر. ۲- پاداش تو کاپیتان شدن در زنگ ورزش است. ۳- به مدت یک روز هر جا از کلاس که خواستی می‌توانی بنشین. و... این بازی قرعه‌کشی قرآنی به این صورت است که در یک ربع انتهایی کلاس معلم با قرعه‌کشی از کیسه یک شماره سه دانش‌آموز را به تصادف خارج می‌کند و آنها پای تخته می‌آیند. سپس دانش‌آموزانی که پای تخته آمده‌اند دست در کیسه دوم یعنی کیسه فعالیت‌های قرآنی می‌کنند یک کاغذ خارج می‌کنند. باید فعالیت قرآنی ذکر شده روی کاغذ را به درستی انجام دهند. اگر درست بود اجازه دارند دست در کیسه پاداش‌های قرآنی کنند و یک پاداش تصادفی برای خود انتخاب کنند. دانش‌آموزان به قرعه‌کشی علاقه نشان دادند و برای زنگ قرآن و شرکت در قرعه‌کشی انتهای زنگ قرآن شوق داشتند.

همچنین با همکاری معاون پرورشی مدرسه یکی از قاریان به کلاس دعوت شد و آیات قرآن را خیلی زیبا برای دانش‌آموزان تلاوت کردند که موجب علاقمند شدن بیشتر دانش‌آموزان به درس قرآن شد. همچنین با همکاری یکی از اولیا که یک کیلو شکلات تهیه شد و در زنگ قرآن دانش‌آموزان با شکلات پذیرایی شدند. نشانگرهای قرآنی به شکل فلش با کاغذ درست شد و دانش‌آموزان به کمک آن خط بری می‌کردند.

به جهت تداوم فعالیت‌های قرآنی دانش‌آموزان در منزل یک فایل صوتی نیز ضبط کردم و در گروه فضای مجازی شاد کلاس قرار دادم تا اولیا در جریان اقدامات قرار گیرند و همکاری بهتری در زمینه آموزش قرآن داشته باشند. اقدامات انجام شده به صورت خلاصه به شرح زیر است:

۱. توجیه اولیای دانش‌آموزان در خصوص توجه ویژه آنان به درس قرآن؛
۲. استفاده از نمازخانه آموزشگاه در ساعات درس قرآن؛
۳. استفاده از روشهای تدریس مشارکتی و روش آموزش همشاگردی؛
۵. تهیه و ساخت نشانگرهای زیبا همراه با جا قرآنی مناسب توسط دانش‌آموزان و اولیای آنان؛

۶. برگزاری قرعه کشی قرآنی در انتهای زنگ قرآن.

۷. دعوت از قاریان و روحانیان به عنوان مهمان در کلاس قرآن.

۸. استفاده از لباس و پوشش های رنگی شاد و مناسب در زنگ قرآن همراه با عطر و مواد خوش بوکننده؛

۹. تهیه و خواندن کتاب های داستان و شعر قرآنی برای دانش آموزان؛

۱۰. کشیدن نقاشی های گوناگون از موضوعات قرآنی توسط دانش آموزان؛

۱۱. پذیرایی از دانش آموزان در ساعات قرآنی؛

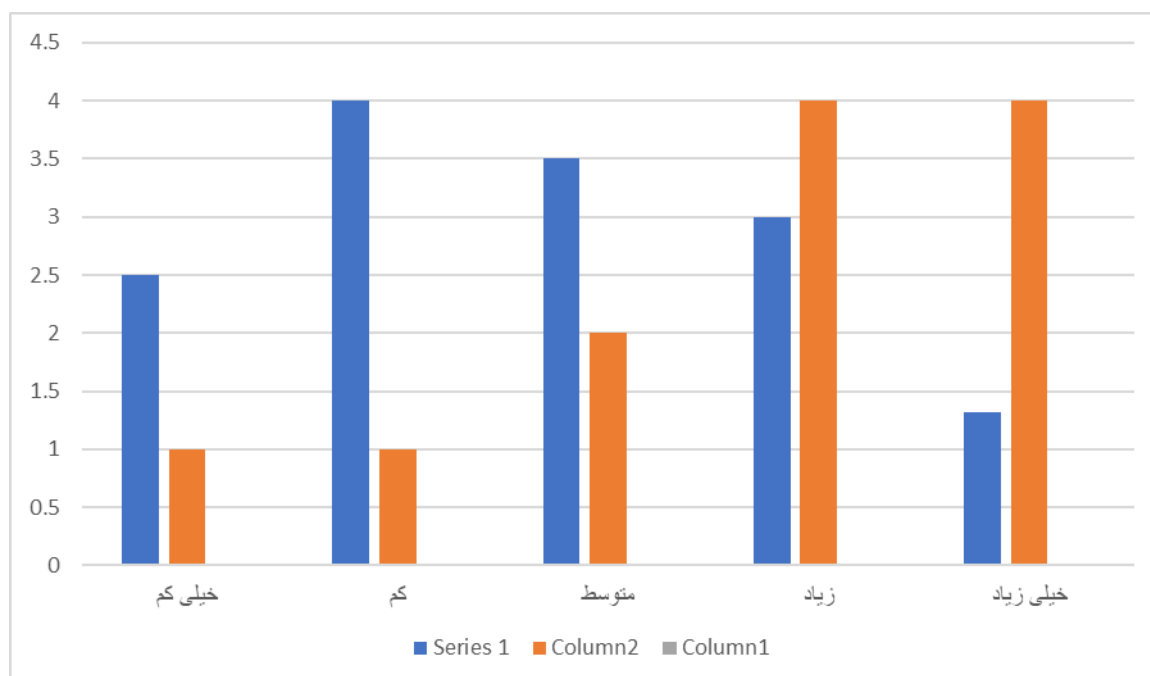
شواهد دو

الف) مشاهده

دقایقی حین کلاس قرآن، در ضمن کلاس قرآن و در انتها و بعد از کلاس قرآن رفتارهای دانش آموزان را مورد مشاهده قرار دادم. دانش آموزان با شوق و ذوق فراوان کتابهای قرآن خود را در دست می گرفتند با شتاب به سوی نمازخانه مدرسه حرکت می کردند. هنگام تدریس قرآن با دقت گوش می دادند و در جمع خوانی شرکت می کردند. با توجه به برگزاری قرعه کشی قرآنی، سوره ها و پیام های قرآنی و معنای آن را به صورت خودجوش حفظ می کردند تا بتوانند از جوایز مادی و معنوی قرعه کشی قرآنی بهره مند شوند. شور و نشاط به کلاس قرآن آمده بود و هم معلم و هم دانش آموزان از این وضع لذت می بردند.

ب) پرسشنامه

یک پرسشنامه با ۶ گویه و درجه بندی شده طراحی کردم. (تصویر پرسشنامه در شواهد یک موجود است) چون دانش آموزان کلاس دوم بودند و سن و سالشان کم بود خودم تک به تک سوالات پرسشنامه را پرسیدم و برای هر دانش آموز اظهارات و علاقمندی هایش را ثبت کردم. در پایان میانگین گرفتم داده ها را به صورت نمودار ستونی به نمایش در آوردم. هر پاسخ خیلی کم ۱ امتیاز، کم ۲ امتیاز، متوسط ۳ امتیاز، زیاد ۴ امتیاز، خیلی زیاد ۵ امتیاز. در نهایت جمع امتیازات و تقسیم بر تعداد نفرات میانگین کلی را به صورت نموداری نمایش دادم.

شکل سه: مقایسه نتایج پرسشنامه ها، قبل و بعد از اجرای راهکارها

نمودار نارنجی رنگ میزان علاقه دانش آموزان بعد از اجرای راه حل ها است و نمودار آبی میزان علاقه آن ها قبل از اجرای اقدام پژوهی است.

ج (مصاحبه

ج-۱ - مصاحبه با دو نفر از اولیا : به صورت تصادفی وقرعه کشی دونفر از اولیا را انتخاب کردم و با آنها در خصوص علاقمندی دانش آموزان به درس قران سوالاتی کردم.مانند : ۱-فرزند شما به کدام درس بیشتر از همه علاقه داره ؟ ۲-از کدام رنگ در مدرسه در خانه تعریف می کند؟۳-ارتباط فرزند شما با درس قران چگونه ؟ ۴-از رنگ قران در منزل چیزی بیان می کنه ؟۵-

به قران و فعالیتهای قرانی مانند حفظ سوره ها علاقه نشان میده ؟

پاسخ هر دو ولی دانش آموز تقریبا یکسان بود.دانش آموزانشان به درس قران علاقه مند شده بود.کتاب قران را بیشتر مطالعه می کردند و بخش قرعه کشی قرانی برایشان بسیار هیجان انگیز بود.

ج-۲- بعد از اجرای اقدام پژوهی با همکاران صحبتی کردم .توصیف آنها از کلاس قرانشان به همان صورت قبلی بود اما علاقه دانش آموزان کلاس من افزایش یافته بود.

د)تعداد غیبت ها

بعد از اجرای راهکارهای منتخب در سه ماهه دوم سال در ماه های دی و بهمن و اسفند نیز تعداد غیبت های دانش آموزان در رنگ قران را شمردم و با تعداد غیبت های آنان در سه ماهه نخست سال(قبل از مداخله) مقایسه کردم.

شکل چهار : مقایسه تعداد غیبتها،قبل و بعد از اجرای راهکارها

رنگ نارنجی :غیبتها بعد از مداخله

رنگ آبی :غیبتها قبل از مداخله

همانطور که در نمودار مشاهده می شود در روزهایی که رنگ قران داشتیم مجموع غیبت ها ۸مورد بود در حالیکه قبل از مداخله ۱۹ مورد غیبت داشتیم.غیبت ها در روزهای شنبه و دوشنبه و سه شنبه کاهش داشته اما در روزهای چهارشنبه و یک شنبه تغییری نکرده است پس می شود استنباط کرد که این کاهش غیبت ها نتیجه علاقمند شدن دانش آموزان به رنگ های قران است و در روزهایی که قران داشتیم کمتر غیبت کرده اند.

اعتبار بخشی به راه حل ها

در مجموع معیارهای اعتبار یابی این پژوهش به شرح زیر بوده است :

1- قابل اجرا بودن راه حل های انتخابی.

2- انگیزشی بودن روش ها.

3- ابتکاری بودن بعضی از راه حل های انتخابی.

4- پیش بینی اثر بخش بودن روش های انتخابی در ترغیب دانش آموزان دبستان به درس قرآن.

5- متناسب بودن راه حل ها با دوره ی سنی دانش آموزان مورد نظر. (رزاقی ۱۴۰۰)

به لطف الهی ، راه حل های انتخابی به میزان بالایی مورد تایید و تحسین اساتید فن و همکاران گرامی و حتی برخی از اولیای ارجمند قرار گرفت. بنابراین ، با اطمینان بیش تری توانستم راه حل های انتخابی را به مرحله اجرا در آورم. اجرای راه حل ها در واقع اجرای راه حل ها ، مهم ترین بخش یک اقدام پژوهی می باشد. همه ی تلاش ها و زحمات اقدام پژوهی به نتیجه مطلوب یک یا چند راه حل مؤثر دارد. اگر روش های مناسبی برای حل مسأله ، ابداع و ایجاد نشود ، اقدام پژوهی به نتیجه مطلوب نخواهد رسید. برای اعتبار بخشی به اقدامات صورت گرفته تصمیم گرفتم با یکی از مربیان قرآنی مصاحبه ای کنم و نظرش را در خصوص راه حل های اجرا شده بپرسم. به همین سبب به سراغ یکی از روحانیون برجسته شهر که سال ها در کانون های فرهنگی مساجد و مدارس فعالیت قرآنی داشته است رفتم و نظر او را جویا شدم.

سلام عرض می کنم خدمت شما حاج آقا. ممنون که وقتتون رو در اختیار ما قرار دادید. نظر شما در مورد اهمیت آموزش قرآن در مدارس چیست؟

همانطور که پیشوایان ما گفته اند آموزش در سنین کودکی مانند حکاکی بر روی سنگ است. اثرش ماندگار و پایدار است. چه خوب و شایسته است که آثار و برکات قرآن بر روح و جسم فرزندان ما ماندگار شود. انس با قرآن در کودکی ثمرات زیادی برای فرد و جامعه خواهد داشت. معلمان نقش اساسی در تربیت قرآنی دانش آموزان دارند. دانش آموز مقطع ابتدایی بسیار از آموزگار خود الگو می گیرد و حرفش را قبول دارد .

نظر شما در مورد اقدامات اینجانب مانند تغییر برگزاری مکان کلاس، برگزاری قرعه کشی قرآنی، پذیرایی از دانش آموز در زنگ قرآن و... چیست؟

بنده بسیار خرسندم که توجه دانش آموزان به قرآن برای شما مسئله و دغدغه شده است و در این راستا فعالیت های هدفمندی داشتید. تغییر در محل برگزاری کلاس یک اقدام بسیار ساده اما کاملاً مفید و کاربردی است. همچنین قرعه کشی قرآنی و استفاده از سه گوی و ... را تا بحال ندیده ام و یک اقدام خیلی نو و جدیدی است. خلاقیت و نوآوری شما را تحسین می کنم و اقدامات انجام شده را اثربخش و مفید می دانم.

ممنون که وقت خود را در اختیار بنده قرار دادید.

وجه تمایز اصلی این نوع از تحقیق با سایر انواع تحقیقات ، در اجرای راه حل ها به منظور ایجاد تغییر در وضع موجود است. (سیف الهی ، ۱۳۸۴ : ۱۴۴) حال که اجرای راه حل ها در این نوع از تحقیق ، نیازمند توجه بسیار است ، بر آن شدم تا با دقت نظر فراوان ، راه حل های منتخب را به اجرا در آوردم که گزارش آن به شرح زیر می باشد.

۱. توجیه اولیای دانش آموزان در سال تحصیلی در خصوص اهتمام ویژه آنان به درس قرآن. از پیامبر اسلام (ص) روایت است که فرمود : هیچ پدری به فرزندش قرآن نمی آموزد ، مگر آن که خداوند در روز قیامت تاج سلطنت بر سر پدر و مادرش می نهد و دو حله بر آنان می پوشاند. با توجه به نقش و جایگاه خانواده و اولیای دانش آموزان در تربیت قرآنی آنان ، در اواسط سال تحصیلی یک فایل صوتی برای اولیای محترم تدارک دیدم و در آن نکات مهم و ضروری را در مورد چگونگی استفاده از نوار یا لوح فشرده ی قرآن به منظور افزایش یادگیری بهتر دانش آموزان در خصوص سوره ها و داستان های قرآنی بازگو نمودم ، هم چنین در مورد چگونگی تشویق دانش آموزان برای قرائت سوره ها و معنی آن ها و داستان های قرآنی توضیحات لازم ارائه

گردید. و از آنان خواسته شد تا به طور جدی پی گیر فعالیت‌های قرآنی فرزندان خود در خانه و مدرسه باشند. فایل صوتی مربوط را در گروه شاد کلاس قرار دادم.

۲. دعوت از قاریان و روحانیان به عنوان مهمان در کلاس درس و ارائه مطالب درس توسط مهمانان و تلاوت آیات توسط آنان. تنوع به معنی رفع هر گونه یکنواختی است. وقتی هر چیزی از نوعی به نوع دیگری تغییر کند، تنوع ایجاد شده است. تنوع همان نوسان یکنواختی در زندگی است. وجود نوسانات مثبت و منفی است که می تواند به زندگی ما روح ببخشد. سلامتی در کنار بیماری، زیبایی با زشتی، غم در کنار شادی و... این موارد در کنار هم معنا پیدا می کنند و تا وقتی کنار هم نباشد از خود معنایی ندارند. در کلاس درس نیز اگر تنوع نباشد دانش آموز از یکنواختی خسته می شود و اهداف کتاب درسی محقق نمی شود. در واقع با دعوت از مهمانان به کلاس درس تنوع ایجاد کرده ایم و از تکراری بودن سبک آموزش قرآن جلوگیری کردیم.

۳. استفاده از نمازخانه آموزشگاه در ساعات درس قرآن یکی از عوامل مؤثر در یادگیری کودکان، فراهم آوردن فضای شاد و کودک پسند برای یادگیری است. بدون شک، طراحی این نوع فضاهای آموزشی، مستلزم فعالیت و کار بیش تری است. بر این اساس، با همکاری چند نفر از اولیای دانش‌آموزان کلاس و اجازه مدیر محترم آموزشگاه، نمازخانه آموزشگاه نظافت و تزیین شد و دانش‌آموزان در ساعات قرآن به آنجا مراجعه کردند.

۴. تهیه و ساخت نشانگر زیبا همراه با جا قرآنی مناسب توسط دانش‌آموزان و اولیای آنان به منظور خط بری آسان سوره ها و جلوگیری از ورق زدن صفحات کتاب قرآن از سوی دانش‌آموزان، در یکی از زنگ های هنر، نحوه ی درست کردن نشانگر قرآن را به دانش‌آموزان آموزش دادم. و بعد از آن، هر یک از دانش‌آموزان ضمن درست کردن نشانگر، با سلیقه ی خود آن را تزیین می کرد. علاوه بر این، به منظور آموزش غیر مستقیم (Indirect) آداب تمیز نگه داشتن قرآن، از اولیای دانش‌آموزان نیز خواسته شد تا برای فرزند خود جا قرآنی زیبا و مناسبی تهیه کنند.

۶. قرعه کشی قرآنی در انتهای کلاس قرآن. به این صورت که سه گوی یا سه کیسه پلاستیکی به کلاس می آوریم در کیسه اول شماره دانش‌آموزان از ۱ تا ۱۷ بر روی کاغذ های کوچکی نوشته شود و در کیسه قرار گیرد. در کیسه دوم با عنوان فعالیت قرآنی مواردی است فعالیت های قرآنی نوشته شود مانند: ۱- سوره توحید را از حفظ بخوان. ۲- سه صلوات بفرست. ۳- عبارات قرآنی درس امروز را روخوانی کن. ۴- پیام قرآنی و ترجمه آن را برای دوستانت بگو. و...

در کیسه سوم با عنوان پاداش قرآنی کاغذهای کوچکی که روی آن پاداش های کوچک قرآنی نوشته شده است قرار دارد. مانند: ۱- یک شکلات از معلم جایزه بگیر. ۲- پاداش تو کاپیتان شدن در زنگ ورزش است. ۳- به مدت یک روز هر جا از کلاس که خواستی می توانی بنشینی. و...

این بازی قرعه کشی قرآنی به این صورت است که در یک ربع انتهایی کلاس معلم باقرعه کشی از کیسه یک شماره سه دانش آموز را به تصادف خارج می کند و آنها پای تخته می آیند. سپس دانش آموزانی که پای تخته آمده اند دست در کیسه دوم یعنی کیسه فعالیت‌های قرآنی می کنند یک کاغذ خارج می کنند. باید فعالیت قرآنی ذکر شده روی کاغذ را به درستی انجام دهند. اگر درست بود اجازه دارند دست در کیسه پاداشهای قرآنی کنند و یک پاداش تصادفی برای خود انتخاب کنند.

۷. استفاده از لباس و پوشش های رنگی شاد و مناسب در زنگ قرآن همراه عطر و مواد خوش بو کننده اهمیت توجه به پوشش مناسب، چنان است که رسول اکرم (ص) سفارش به پوشیدن لباس های روشن و سفید می نمودند. (مظاهری، ۱۳۸۲: ۵۷) هم‌چنین از نتایج تحقیقات علمی چنین به دست آمده که، ماهیت رنگ ها دارای تأثیر روانی بسیار جالبی است. کودکان با لذت بردن از درک زیبایی های رنگ به زندگی خود معنا می‌بخشند و خود را از کسالت و افسردگی ناشی از یکنواختی محیط رها می سازند. رنگ ها در شخصیت انسان ها اثر بسزایی داشته، باعث ایجاد تجربه های هیجانی از قبیل: خنده و شادی، غم و اندوه، آرامش و تحریک پذیری، سکوت و هیجان می گردند.

۸. تهیه و خواندن کتاب های داستان و شعر قرآنی برای دانش‌آموزان نقش و جایگاه داستان های قرآنی در بیداری آدمی چنان است که خود قرآن در این زمینه می فرماید: «... این داستان را به مردم بگو، شاید به اندیشه فرو روند.» این در حالی است که

یکی از روش های جذاب در ارایه ی مفاهیم قرآنی به کودکان ، بیان آن به شیوه ی داستان یا شعر است. داستان های قرآنی می تواند به طور غیر مستقیم ، زمینه ی مناسبی را برای تقویت ایمان کودکان به خدا ، پیامبران و اولیای الهی و سایر مفاهیم دینی فراهم سازد. داستان ها از یک سو موجب جذابیت و تنوع در آموزش قرآن می شوند و از سوی دیگر ، موجب افزایش علاقه و انگیزه کودکان به کتاب و درس قرآن خواهد شد. (اقتباس از انوشه پور و همکاران ، ۱۳۸۵ : ۱۸)

هم چنین قرآن کریم بسیاری از نکات اخلاقی و عبرت های تاریخی خود را در قالب داستان بیان می فرماید و بر هیچ کس پوشیده نیست که شیرین ترین ، جذاب ترین و واقعی ترین داستان ها ، قصه های قرآن است . یکی از ابزارهای مؤثر برای تربیت کودکان نیز استفاده از قصه های مورد علاقه ی آنان می باشد. از طریق این داستان ها می توان آداب و رسوم صحیح زندگی را به آنان آموخت. (شاهزیدی ، ۱۳۸۶ : ۲۶) به همین منظور با همکاری اولیای دانش آموزان، چند جلد کتاب داستان قرآنی تهیه کرده و روی دیوار کلاس که قبلاً بندکشی شده بود قرار دادمدانش آموزان از این طریق می توانستند هفته ای یک کتاب داستان یا بیشتر، امانت گرفته و بخوانند.

۹. کشیدن نقاشی های گوناگون از موضوعات قرآنی توسط دانش آموزان نقاشی وسیله ای برای به کار گیری مهارت ها و توانایی های کودکان و ایجاد تصاویری است که می تواند بیان کند، کودک در چه مرحله ای از نظر تحولات ذهنی ، عاطفی (Affectual) و زیبایی شناسی قرار دارد. (مقدسی ، ۱۳۷۲ : ۱۸)

۱۰. تشویق دانش آموزان به حفظ سوره های کوتاه قرآن همراه با معنی آن دانشمندان به خوبی در یافته اند که ، زیر بنای زندگی افراد، در دوران کودکی پی ریزی می شود. از این رو، قلب و روان کودک بسان لوح سفیدی است که اگر در دست نقاش چیره دستی قرار گیرد ، هر نقشی که بر روی آن ترسیم کند ، تا پایان عمر، بر آن صفحه باقی می ماند. (سبحانی ، ۱۳۶۱ : ۷۷ و ۷۸) بر این اساس ، ایجاد علاقه مندی در کودکان به حفظ قرآن ، باعث می گردد که در آینده رفتار و گفتار آنان نیز قرآنی باشد. اما ایجاد این نوع از علاقه مندی در دانش آموزان ، نیازمند عاملی به نام تشویق است. در واقع نقش و جایگاه تشویق در تربیت افراد به ویژه کودکان ، چنان است که خداوند کریم در کتاب آسمانی خود به پیامبر اسلام (ص) می فرماید : « و تو را نفرستادیم مگر آن که بشارت دهی [و تشویق کنی] ... » [۷] (اسراء / ۱۰۵) از این رو، با استفاده از روش های گوناگون مانند : ضبط صدای دانش آموزان حافظ قرآن کلاس در هنگام قرائت سوره ها ، اهدای جوایز به آنان ، نصب تصویر دانش آموزان نمونه اخلاقی روی تابلوی مربوطه و بهره مندی از دیگر روش های تشویق ، دانش آموزان کلاس را به یادگیری و حفظ سوره های کوتاه قرآن همراه با معنی و شعر آن ، ترغیب می نمودم.

۱۱. کمبود قندخون موجب ضعف و کاهش قوای مغز می شود و به تبع آن یادگیری کاهش می یابد. تهیه شکلات و پذیرایی از دانش آموزان موجب افزایش بهره وری آنان در کلاس درس می شود و کام دانش آموز در زنگ قرآن شیرین می شود.

نتیجه گیری و پیشنهادات

در این اقدام پژوهی سعی بر این بود که دانش آموزان پایه دوم دبستان از همین سنین کودکی با کتاب مقدس و آسمانی قرآن انس گرفته و با شوق و اشتیاق به سوی این کتاب آسمانی حرکت کنند. فضای مدرسه و زنگ قرآن بستر مناسبی برای تعلیم آیات و مفاهیم آن به دانش آموزان است اما متأسفانه این زنگ قرآن مورد کم لطفی قرار می گیرد. تلاش کردیم تا با راهکارهای خلاقانه مانند قرعه کشی قرآنی و.. بر علاقه دانش آموزان بیافزاییم. در این راه اجازه ندادیم کمبود امکاناتی مانند فقدان پروجکشن و تخته هوشمند و... مانع حرکت و رشد ما شود و در حد توان زنگ قرآن را برای دانش آموزان جذاب و زیبا کردیم. ارایه پیشنهاد ها و راهکارها ، ناشی از اشرافیتی است که محقق بر موضوع دارد. به گونه ای که هر پیشنهادی در خصوص کار خود ارایه دهد ، می تواند سندی ارزشمند برای دیگران باشد. (سیف اللهی ، ۱۳۸۴ : ۱۸۵) حال با توجه به مطلب یادشده ... الف. به مسئولان محترم آموزش و پرورش پیشنهاد می گردد :

۱. با اجرای سلسله برنامه های کوتاه و بلند مدت آموزشی برای معلمان ، آنان را به اجرای طرح های متنوع قرآنی تشویق نمایند تا از این طریق شاهد نهادینه شدن فرهنگ قرآن و رفع مهجوریت از آن در مدارس ، به ویژه در دبستان باشیم.

۲. با اختصاص دادن یکی از کلاس های هر آموزشگاه به عنوان « بیت القرآن الکریم » یا نماز خانه و هم چنین زیبا سازی و تجهیز آن به وسایل آموزشی و کمک آموزشی ، می توان میزان علاقه مندی دانش آموزان را به درس قرآن ، به ویژه در دوره دبستان افزایش داد.

ب. به همکاران گرامی توصیه می شود :

۱. ضمن تلاش در جهت دانش افزایی خود و استفاده از روش های نوین تدریس ، بر میزان علاقه مندی دانش آموزان به درس قرآن ، به خصوص در دبستان ، بیش از پیش بکوشند.

۲. معلمان با مستعدترین افراد به لحاظ ذهنی و پاک ترین افراد به لحاظ قلبی و روحی سروکار دارند. پس شایسته است نهایت تلاش خود را برای پرورش این عزیزان انجام دهند و اجازه ندهند مسائلی مانند کمبود امکانات و.. مانع رشد و ترقی کلاسشان شود.

۳. به اخلاق قرآنی هم چون صبر و بردباری ، محبت و مهربانی متخلق باشند که این امر، عامل مهمی در افزایش علاقه مندی دانش آموزان به درس قرآن ، به ویژه در پایه اول دبستان می باشد. (رزاقی ۱۴۰۰)

ج. به اولیای ارجمند پیشنهاد می گردد :

۱. با ایجاد تعامل سازنده بین دو نهاد خانه و مدرسه ، نسبت به درس قرآن فرزندان خود ، اهتمام بیش تری داشته باشند.

۲. علاوه بر پی گیری فعالیت های قرآنی در مدارس ، خود نیز به طور ویژه در افزایش علاقه مندی فرزندان به درس قرآن ، کوشا و فعال باشند.

منابع

۱. ارغوانی غ. (۱۳۹۱). بررسی سیر آموزش قرآن در دوره ابتدایی طی سال های ۱۳۶۹ تا ۱۳۸۹ (تأسیس مدارس قرآنی). پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش- دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن.
۲. اشراقی- م- (۱۳۸۸) تحلیل و ارزشیابی سی دی های چند رسانه ای آموزش قرآن براساس استانداردهای طراحی و تولید چند رسانه ای های آموزشی. پایان نامه کارشناسی ارشد نکتولوژی آموزشی دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی دانشگاه علامه طباطبایی.
۳. بهرامی نسب- م- (۱۳۹۱) ارزشیابی برنامه آموزش قرآن از دیدگاه ذی فغان آموزشی در مقطع ابتدایی در منطقه ۷ آموزش و پرورش شهر تهران- پایان نامه کارشناسی ارشد رشته مدیریت آموزشی- دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار.
۴. پیرایش مقدم، ف- (۱۳۹۱) آسیب شناسی آموزش ترجمه و مفاهیم قرآن در مدارس ابتدایی- پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده علوم قرآنی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم تهران.
۵. خدرلو ع- (۱۳۸۴). بررسی محتوای کتاب جدیدالتألیف هدیه های آسمانی پایه سوم ابتدایی از دیدگاه معلمان شهرستان خوی پایان نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم اجتماعی و روان شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
۶. رزاقی، س. (۱۴۰۰) چگونه توانستم علاقه مندی دانش آموزان پایه سوم را به درس قرآن و فعالیت های مربوط به آن افزایش دهم؟ فصلنامه مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی، دوره ۷، شماره ۴، صفحات ۱۹-۲۹.
۷. خوش خلق، ا. (۱۳۸۸) ارزشیابی اجرای آزمایشی برنامه جدید قرآن در دانش آموزان پایه سوم، طرح پژوهشی. پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش- پژوهشکده تعلیم و تربیت آموزش و پرورش.
۸. ضرغامی. ح ضرغامی، م؛ و ضرغامی، ح- (۱۳۹۴) بررسی اثربخشی آموزش های مدارس قرآن بر مهارت روخوانی قرآن دانش آموزان مقطع ابتدایی- دوفصلنامه علمی . پژوهشی تربیت اسلامی.
۹. ریاضی، س- (۱۳۷۷)- بررسی موانع و مشکلات تحقق اهداف برنامه های آموزشی قرآن در دبیرستان های دخترانه تهران از دیدگاه دبیران ارشد برنامه ریزی. پایان نامه کارشناسی ارشد- دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تربیت معلم.